

**Necessitats, actituds,
pràctiques i expectatives
sobre relacions
interpersonals i sexualitat
d'adolescents i joves de
Calvià, 2020**

**NATI FRANCÉS GÁRATE
SANDRA SEDANO COLOM
MÒNICA GELABERT BOTELLA
LLUÍS BALLESTER BRAGE**

Nati Francés Gárate

Primera tinent de batle delegada de Cohesió Social, Igualtat, Comunicació i Policia Local de l'Ajuntament de Calvià.

Sandra Sedano Colom

Servei d'Igualtat de l'Ajuntament de Calvià.

Mònica Gelabert Botella

Servei d'Igualtat de l'Ajuntament de Calvià.

Lluís Ballester Brage

Universitat de les Illes Balears.

Resum

Al llarg de l'any 2020, es va fer el diagnòstic sobre les necessitats, pràctiques i expectatives d'infants, adolescents i joves del municipi de Calvià. El nivell de participació en les enquestes va ser molt elevat, aconseguint una bona representativitat de tots els col·lectius participants (alumnat, famílies, professorat, experts i expertes). Els resultats varen permetre donar resposta als objectius plantejats en l'estudi.

En aquest article es presenta una selecció dels principals resultats obtinguts en l'estudi sobre adolescents i joves (12-18 anys). Com és evident, es varen diferenciar nivells d'edat, en aquest grup tan ample i amb canvis tan intensos. Els resultats es diferencien per edats.

Finalment, es presenta el Programa d'Educació Afectiva i Sexual desenvolupat pel Servei d'Igualtat de l'Ajuntament de Calvià a partir del diagnòstic.

Paraules clau

Educació afectiva i sexual / Adolescents i Joves / Sexualitat / Programa Socioeducatiu

Resumen

A lo largo del año 2020, se hizo el diagnóstico sobre las necesidades, prácticas y expectativas de los niños, niñas, adolescentes y jóvenes del municipio de Calvià. El nivel de participación en las encuestas fue muy elevado, consiguiendo una buena representatividad de todos los colectivos participantes (alumnado, familias, profesorado, expertos y expertas). Los resultados permitieron dar respuesta a los objetivos planteados en el estudio.

En este artículo se presenta una selección de los principales resultados obtenidos en el estudio sobre adolescentes y jóvenes (12-18 años). Como es evidente, se diferenciaron niveles de edad, a este grupo tan amplio y con cambios tan intensos. En la presentación, los resultados se diferencian por edades.

Finalmente, se presenta el Programa de Educación Afectiva y Sexual desarrollado por el Servicio de Igualdad del Ayuntamiento de Calvià a partir del diagnóstico.

Palabras clave

Educación afectiva y sexual / Adolescentes y Jóvenes / Sexualidad / Programa Socio-educativo

1. Marc contextual i normatiu EAS (educació afectiva i sexual)

Al llarg de la vida cada persona construeix el seu procés de sexuació, condicionat per la interacció amb les estructures socials. La construcció de la nostra sexualitat es va configurant al voltant del sexe, dels rols socials i els estereotips de gènere que es van transmetent, de l'orientació i la conducta sexual. D'acord amb l'Organització Mundial de la Salut (OMS), la sexualitat és un aspecte central de l'ésser humà, present al llarg de la seva vida. Abasta el sexe, les identitats i els papers de gènere, l'erotisme, el plaer, la intimitat, la reproducció i l'orientació sexual. És vivència i s'expressa a través de pensaments, fantasies, desitjos, creences, actituds, valors, conductes, pràctiques, papers i relacions interpersonals. La sexualitat pot incloure totes aquestes dimensions, però no totes es viuen o s'expressen sempre. La sexualitat està influïda per la interacció de factors biològics, psicològics, socials, econòmics, polítics, culturals, ètics, legals, històrics, religiosos i espirituals (OMS, 2010; Grup d'Experts Europeus en Educació Sexual, 2016).

El desenvolupament afectiu és un procés que comença en la primera infància (0-3 anys), en què establim les primeres relacions. La família, com a primer agent de socialització, té un paper fonamental en els processos evolutius en totes les edats, per tant, també en l'educació afectiva i sexual, ja que l'autoestima, la percepció de la pròpia persona, les relacions d'afeció sanes, la transmissió de models igualitaris i de cooperació, l'adquisició d'actituds i de conductes positives, els

estils de resolució de conflictes i, en fi, l'educació emocional es construeix en el marc del procés de socialització. La família educa afectivament i sexualment a través de models d'identificació, del contacte corporal, del llenguatge i la comunicació i del clima familiar (Aranguren [et al.], 2017).

A partir de l'inici de l'adolescència, té molta rellevància el grup d'iguals, que es converteix en el suport afectiu i protector, i que actua com a marc de referència per al desenvolupament de valors, actituds i creences. La pressió social és un dels factors que han de gestionar per poder mantenir les pròpies idees, opinar sense por del rebuig, dir quan no estan d'acord i no assumir riscos en contra de la seva voluntat. Una de les característiques de la transició que s'experimenta a la fi de la pubertat i al llarg de tota l'adolescència és la separació progressiva de l'enllaç amb les figures familiars. En l'adolescència es produeix un distanciament dels progenitors per buscar l'acceptació de les persones que viuen els mateixos processos, del grup d'iguals, en els àmbits socials externs a la família (escola, barri, amigats i altres). Això no implica que no necessitin del suport de la família, sobretot en aquest moment tan estrany pel qual passen: la majoria d'adolescents desitjarien haver pogut parlar amb els seus pares i mares sobre els canvis que viuen, les emocions i la sexualitat. Però l'acostament pot resultar difícil per la tensió entre el desig de distància i la necessitat d'ajuda. Aquí és on entra en joc una tasca parental de redefinir el propi paper respecte als fills i filles.

Conèixer totes aquestes qüestions, les necessitats i expectatives,

així com les opcions més adequades per donar suport a infants i adolescents, és fonamental per a les polítiques d'igualtat. Aquest és el motiu fonamental per fer el diagnòstic al llarg de 2020 al municipi de Calvià. Per orientar la reflexió i la intervenció cal conèixer quines són les necessitats actuals, així com les anàlisis que s'han desenvolupat en els últims anys a Espanya que fonamenten les propostes dels models d'actuació. En aquest article no es poden presentar aquests fonaments, però es pot confirmar que a Espanya l'EAS encara s'estructura a partir de la lliure elecció, amb un desenvolupament autonòmic i local de programes d'intensitat i implantació variables, sense disposar d'un model harmonitzat entre les diverses opcions de programes locals i autonòmics (Lameiras [et al.], 2016; Martínez, 2019; Parrón [et al.], 2020).

2. Context socioeducatiu i econòmic de Calvià

Calvià és el segon municipi en dimensions poblacionals de les Illes Balears, a més, és un dels municipis amb l'economia turística més important, la qual cosa genera una certa estacionalitat de l'activitat econòmica i també de la dinàmica poblacional i social. Aquestes qüestions impliquen un nivell de complexitat important; però aquests no són els únics trets diferencials. Simplificant, es poden identificar cinc característiques rellevants per a la dinàmica social i educativa:

- El municipi de Calvià ha passat de tenir 2.690 habitants, el 1960,

a comptar amb una població superior als 50.000 habitants el 2020. Aquest creixement demogràfic no té precedents a les Balears, i només es pot explicar a través del fenomen del turisme i els processos migratoris que se'n deriven.

- La població de Calvià disposa d'un dels percentatges més elevats de població no espanyola de les Illes Balears, distribuïda entre totes les edats. És a dir, no només es tracta de població de residència temporal, sinó de població resident permanent al municipi.
- La distribució territorial de la població, en diversos nuclis poblacionals de tot el seu territori, és la més rellevant de Balears. És a dir, el seu territori és el de major dimensió de Balears, però també és el municipi amb menor concentració de població en un únic nucli centralitzador.
- També és un dels municipis amb població estructuralment més jove. El creixement intens en els darrers seixanta anys no s'ha aturat, rebent població jove en els darrers vint anys. Per tant, té una estructura jove i un potencial de creixement considerable.
- Finalment, per resumir, la diversitat poblacional caracteritza les dinàmiques socioculturals com a molt variades, incloent festes, activitats culturals i socials. Aquesta dinàmica social i cultural també s'expressa amb un teixit associatiu intens, així com amb una trama de serveis públics i d'iniciativa social molt important.

En aquest context, les necessitats de la població s'expressen amb la complexitat de la diversitat, amb una rellevància especial entre la població més jove, la que té més dificultats per expressar-se per canals convencionals (representació política, mitjans de comunicació). Aquesta situació motiva el diagnòstic i el fa necessari per poder aconseguir que s'expressin les necessitats i expectatives parcialment silenciades.

3. Origen i descripció de l'estudi

L'estudi també s'explica per la trajectòria de coordinació intensa entre les organitzacions implicades en la feina d'educació afectiva i sexual, així com en altres qüestions relacionades, de manera destacada: la coordinació de la Mesa d'Atenció a Persones que Exerceixen la Prostitució a Calvià (MAPCAL), així com la Subcomissió de Prevenció de Violències Masclistes de la Mesa de Prevenció, Intervenció i Coordinació de l'Atenció a Víctimes de Violència Masclista de l'Ajuntament de Calvià. Es parla molt d'educació afectiva i sexual, però no es disposa de diagnòstics que analitzin què està passant, quines són les necessitats, actituds, pràctiques i aspiracions d'adolescents i joves. L'Ajuntament de Calvià va voler disposar d'aquest coneixement per oferir-lo a tota la ciutadania i a les persones amb responsabilitats educatives, socials i de gestió.

Altres factors rellevants els constitueixen els diversos estudis sobre la manca d'educació afectiva i sexual a Espanya i sobre els impactes de la pornografia, entre els que destaca l'estudi fet per un equip de la UIB i de la Xarxa

Joves i Inclusió, titulat: «Nueva pornografía y cambios en las relaciones interpersonales» (Ballester [et al.], 2019).

El diagnòstic es va fer al llarg de 2020, incloent un estudi sobre les necessitats, pràctiques i aspiracions afectives i sexuals d'infants, d'adolescents i de joves (10-18 anys). La recerca va ser liderada per la tinent de batlle de Cohesió Social, Igualtat, Policia Local i Comunicació de l'Ajuntament, feta per un equip de la Universitat de les Illes Balears. A continuació es presenten les característiques i els resultats d'aquest estudi, però només entre adolescents i joves (12-18).

Objectius. Els reptes, assolits en el procés de recerca i presentats en l'article, es poden resumir en els tres següents:

1. Disposar d'un diagnòstic de les necessitats en el conjunt del municipi (i en cada nucli).
2. En l'àmbit de l'educació afectiva i sexual, identificar les dificultats, amenaces, forces i oportunitats de les actuacions i dels programes actuals i d'actuacions noves.
3. Proposar línies estratègiques i orientacions per desenvolupar un pla d'actuació.

4. Mètode

Es va fer un estudi per enquesta a infants, adolescents i joves, conjuntament amb altres estudis, però en l'article es presentaran els resultats de l'enquesta feta a adolescents. L'estudi centrat en l'alumnat de l'ESO i els cursos d'educació postobligatòria no universitària (12-18 anys), va comptar amb una mostra de 656 enquestes vàlides. Amb una distribució entre 16

nuclis de població i 3 centres públics de Calvià. La mostra empírica, la realment validada, finalment té un marge d'error del 2,82 % i un nivell de confiança de 2 sigmes (p ajustada: 0,20).

Pel que fa a la distribució per edats, la distribució inclou alumnat des dels 12 fins als 18 anys, és a dir, es cobreix tota l'adolescència. La mitjana se situa als 14,80 anys, amb una reduïda desviació estàndard, coherent amb la distribució per cursos. Les preguntes s'han adaptat a les edats, justament respectant aquests tres trams d'edat. Al marge de les preguntes comunes, quan les qüestions eren una mica més compromeses, només es plantejaven als més majors. Pel que fa al sexe, s'ha pogut mantenir equilibrat a les aplicacions de l'enquesta, amb un 48,6 % d'adolescents homes, un 55,5 % dones i un 0,9 % que es denominen d'altres identitats; de tal manera que es manté dins dels límits considerats inicialment (mai inferior al 40 % en un dels dos sexes).

5. Resultats

Es presenta una selecció resumida dels principals resultats obtinguts. En ocasions no es presenten les taules detallades, sinó només els comentaris amb les dades que els justifiquen. Es poden trobar totes les dades a Ballesster i Sedano (2020).

5.1. L'educació afectivosexual i les experiències de l'alumnat d'ESO i cursos superiors

Pel que fa a l'alumnat adolescent de Calvià, es pot comprovar que l'EAS ha arribat a un 66,2 % (taula 1). A l'educació secundària (obligatòria o postobligatòria), l'EAS és més present que a l'educació primària, però cal analitzar la qualitat amb la qual s'ha impartit en cada cas. Amb l'edat es produeix un canvi en la presència de l'EAS, amb una presència d'EAS significativament major als 12-15 anys, com acredita l'estadístic chi quadrat ($CQ = 42,525$; $p = 0,000$).

Taula 1. Has rebut algun tipus d'educació afectiva i sexual (EAS)? EDATS

	Grup d'edat		
	12-13	14-15	16 o més
Nre.	96	220	118
%	72,70%	74,30%	51,80%
Nre.	35	65	83
%	26,50%	22,00%	36,40%
Nre.	1	11	27
%	0,80%	3,70%	11,80%
Nre.	132	296	228
%	100,00%	100,00%	100,00%
Chi quadrat de Pearson		42,525	
Significació (bilateral)		0,000	

En els darrers anys s'ha incrementat significativament l'oferta d'EAS entre adolescents, de tal manera que s'observa un canvi quasi generacional, a favor de l'alumnat adolescent més jove. En aquestes edats ja hi ha un cert marge de decisió personal, per tant es podria assistir de manera diferencial a les ofertes d'EAS fora de l'àmbit educatiu. Aquest canvi és afortunat, tot i que com s'ha dit, cal estudiar la qualitat d'aquesta experiència educativa entre l'alumnat adolescent. En la taula 2 es mostra la intensitat de la formació en EAS. Un 66,2 % ha rebut EAS, però la majoria ha rebut qualche xerrada i poca cosa més, ja que s'identifiquen durades d'entre 1 i 3 hores en un 94,9 % dels qui sí han rebut EAS. Per tant la intensitat ha estat molt baixa, amb un impacte probablement també reduït.

No s'observen diferències en la intensitat de les experiències d'EAS ni per edats ni per sexe de l'alumnat. Si les dades de la taula 1 feien pensar que ha millorat l'EAS, les dades de

la taula 2 mostren que encara queda molt per fer per aconseguir la intensitat adequada, així com la qualitat que només una durada superior pot garantir (tractar els diversos temes clau, debatre amb l'alumnat, pensar a partir de les seves experiències, etc.).

De manera molt coherent amb els estudis amb adolescents i joves a l'Estat (Ballester [et al.], 2019), l'alumnat que ha participat en EAS en aquesta enquesta no està massa satisfet amb el que han fet. Un 44,2 % considera que l'EAS ha contestat els seus dubtes, les curiositats o els interessos, front a un 48,8 % que no ha quedat satisfet. En l'estudi de referència el percentatge d'insatisfets arribava al 42,2 %. Ara no hi ha diferències significatives en la satisfacció, segons l'edat (taula 3), però quasi s'arriba a la significació (chi quadrat = 12,391; p = 0,054), amb un nivell de satisfacció més elevat entre l'alumnat de major edat i una insatisfacció elevada entre l'alumnat més jove.

Taula 2. Contesta només si a EAS has dit "SÍ". Què va durar la formació? EDATS

		Grup d'edat		
		12-13	14-15	16 o més
d'1 a 3 hores	Nre.	90	213	109
	%	93,80%	96,80%	92,40%
de 4 a 10 hores	Nre.	2	1	5
	%	2,10%	0,50%	4,20%
Més de 10 hores	Nre.	4	6	4
	%	4,20%	2,70%	3,40%
TOTAL	Nre.	96	220	118
	%	100,00%	100,00%	100,00%
Chi quadrat de Pearson			6,621	
Significació (bilateral)			0,157	

**Taula 3. Contesta només si a EAS has dit "Sí". Va respondre els teus dubtes, curiositat o interessos?
EDATS**

		Grup d'edat		
		12-13	14-15	16 o més
Sí, totalment	Nre.	33	102	57
	%	34,40%	46,40%	48,30%
Només en part	Nre.	25	59	36
	%	26,00%	26,80%	30,50%
No	Nre.	28	48	16
	%	29,20%	21,80%	13,60%
No ho sé	Nre.	10	11	9
	%	10,40%	5,00%	7,60%
TOTAL	Nre.	96	220	118
	%	100,00%	100,00%	100,00%
Chi quadrat de Pearson			12,391	
Significació (bilateral)			0,054	

Un aspecte clau de l'EAS, en especial quan no és satisfactòria, consisteix en el procediment de resolució dels dubtes i de la curiositat. Encara que hagi quedat satisfet amb l'EAS, l'alumnat vol conèixer més coses, té dubtes nous, etc. per tant, s'ha preguntat com resolen aquests dubtes (taula 4). Els procediments majoritaris declarats (>20 %) són quatre, sent el més important les amistats (52,5 %); aquesta opció guanya importància amb l'edat i als 16-18 anys és l'opció del 61,9 %. La diferència per edats és tan important com per ser significativa (chi quadrat = 7,211; $p < 0,05$).

A continuació, els pares, les mares i els adults del sistema educatiu de referència, amb un 37,3 %, són una opció, però perd importància amb els

anys i als 16-18 ja només és reconeguda per un 31,4 %.

La tercera opció en importància és Internet, amb un 23,0 % de les respostes i augmenta amb l'edat. Als 16-18 anys ja és l'opció del 28,8 % de l'alumnat adolescent.

Pel que fa a altres persones adultes, hi té més confiança l'alumnat més gran (14-18). El professorat és una opció només per al 13,4 %, amb més confiança entre l'alumnat més jove (12-13). Les altres opcions no presenten diferències significatives, de fet, la consulta de llibres quasi ha desaparegut com a opció vàlida per trobar respostes (6,0 %). La manca d'actualització de les biblioteques escolars i de les familiars, juntament amb la reducció dels hàbits de lectura, motiva aquest desconeixement de l'oferta excel·lent dels llibres d'EAS.

Taula 4. Contesta només si a EAS has dit "SÍ". Com has resolt els teus dubtes sobre aquests temes? EDATS

Amb...		Grup d'edat			Total	Chi quadrat de Pearson
		12-13	14-15	16 o més		
Pare, mare o tutors/es	Nre.	44	81	37	162	4,792
	%	45,80%	36,80%	31,40%	37,30%	
Professorat	Nre.	16	33	9	58	4,767
	%	16,70%	15,00%	7,60%	13,40%	
Altres perso- nes adultes	Nre.	13	50	25	88	3,572
	%	13,50%	22,70%	21,20%	20,30%	
Amigues o amics	Nre.	42	113	73	228	7,211
	%	43,80%	51,40%	61,90%	52,50%	
Llibres	Nre.	5	12	9	26	0,778
	%	5,20%	5,50%	7,60%	6,00%	
Internet	Nre.	15	51	34	100	5,197
	%	15,60%	23,20%	28,80%	23,00%	
Altres	Nre.	18	14	13	45	11,107
	%	18,80%	6,40%	11,00%	10,40%	
TOTAL	Nre.	96	220	118	434	
	%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	

S'han considerat quatre perfils: la mare, el pare, diferenciant cada figura parental; el professorat i les amistats. La funció i disponibilitat de cada figura, amb rols clarament diferents, és essencial i canviant en aquestes edats, tal com s'ha pogut observar en la taula precedent (taula 4), les amistats substitueixen progressivament les figures parentals, Internet i altres adults van guanyant en importància. Amb l'increment de l'edat, les figures parentals redueixen la influència.

A continuació, s'ha introduït una qüestió que ajuda a entendre les experiències de l'alumnat adolescent:

s'ha demanat, només a adolescents de 14-15 anys, si han tingut relacions sexuals i a quina edat (taula 5). Divereses investigacions coincideixen que cada vegada el jovent s'inicia en les relacions sexuals abans (Espada [et al.], 2015; INJUVE, 2017). Segons aquests estudis, s'inicien sexualment una poc abans dels 16 anys (INJUVE, 2017). En l'enquesta de Calvià, un 32,1 % declara haver tingut relacions sexuals, una de cada tres persones. Un percentatge reduït, però significatiu, del 12,8 % diu que ho ha experimentat abans dels 14 anys. Amb els nivells d'EAS declarats, probablement es podria considerar una edat molt baixa. Sigui

**Taula 5. Si ja has tingut relacions sexuals, a quina edat va ser?
EDATS (Pregunta que només contesten entre 14-15 anys)**

		Edat			
		14-15			
12-13	Nre.	38		Sí han tingut	
	%	12,80%			
14-15	Nre.	57		Nre.	95
	%	19,30%		%	32,1%
No ho ha experimentat	Nre.	171			
	%	57,80%			
No contesta	Nre.	30			
	%	10,10%			
TOTAL	Nre.	296			
	%	100,00%			

com sigui, les experiències sexuals amb altres persones estan presents cada vegada a edats més baixes, per tant, la responsabilitat adulta de proveir EAS de qualitat i mantenir oberta la comunicació són reptes indefugibles (Ballester [et al.], 2020).

Una major proporció dels adolescents informa haver tingut relacions sexuals, respecte de les adolescents. De la mateixa manera, els al·lots declaren que s'inicien sexualment abans que les al·lotes, tot i que la diferència és de pocs mesos. Per exemple, l'estudi de Carrión i Blanc (2012) informa que els adolescents s'inicien en la masturbació als 11,3 anys (enfront dels 12,7 de les adolescents), en el sexe oral als 13,8 anys (enfront dels 14,6 anys) i en la masturbació a la parella als 13,7 anys (enfront dels 14,4 anys).

Les dades de l'enquesta (només per a adolescents de 14 i 15 anys) són coherents amb altres estudis, així,

hi ha un patró significatiu de diferència per sexe (chi quadrat = 7,897; $p < 0,05$), amb un 55,3 % dels adolescents que no ha tingut experiències sexuals amb altres persones, mentre que el percentatge augmenta fins al 63,0 % entre les adolescents. Pel que fa a l'edat, també hi ha diferenciació, amb un 16 % d'iniciació per part dels adolescents entre els 12-13 anys, mentre que només un 8,2 % de les adolescents ho fa en aquestes mateixes edats.

L'anàlisi del nivell d'experiència sexual, només per a adolescents de 16 o més anys, s'ha estudiat seguint els cinc nivells proposats per Schofield [et al.] (2008), però amb una adaptació moderada i detall singular de cada variant significativa. La definició dels nivells, adaptada a les experiències actuals, és la següent:

- Nivell 1. Poca o cap experiència sexual. Hi pot haver abraçades,

petons a les galtes, carícies a les mans, passejos agafats de la mà o de la cintura. En aquesta situació es troben el 37,8 % dels adolescents i el 31,9 % de les adolescents enquestades.

- Nivell 2. Petons als llavis, amb contacte lingual. Carícies més profundes, amb més intenció eròtica, però sempre per sobre de la roba. Un 58,3 % dels adolescents i un 68,1 % de les adolescents, amb una diferència important, però no suficientment significativa. S'experimenta a les edats més baixes en els dos casos, majoritàriament amb menys de 14 anys.
- Nivell 3. Intimitats sexuals. Implica carícies i tocaments directes en el cos, activació eròtica i excitació sexual. Un 62,2 % dels adolescents i un 56,5 % de les adolescents, amb una diferència important i significativa ($\chi^2 = 24,774$; $p < 0,05$). S'experimenta a les edats més baixes en els adolescents i majoritàriament a partir del 15 anys en les adolescents.
- Nivell 4. Experiències sexuals més intenses, diferents al coit. Implica activació eròtica i excitació sexual intenses: masturbació en parella, fel·lació, cunnilingus. Un 33,0 % dels adolescents i un 32,8 % de les adolescents, amb una diferència poc rellevant, amb l'excepció del cunnilingus. S'experimenta majoritàriament a partir del 15 anys.
- Nivell 5. Integra tota l'experiència de nivells anteriors i inclou l'experiència coital. Aquest nivell inclou a les persones que han tingut aquesta experiència coital

amb una o més persones al llarg de la seva història sexual. Un 26,2 % dels adolescents i un 27,0 % de les adolescents, amb una diferència poc rellevant. S'experimenta únicament a partir dels 15 anys.

Les dades mostren que les adolescents manifesten una moderada major implicació en les experiències sexuals que els adolescents. En els nivells de «poca o cap experiència sexual», és major la proporció d'homes que de dones (37,8 % dels adolescents i el 31,9 % de les adolescents), mentre que en el nivell mitjà i superior la implicació queda igualada. Com es pot observar en el resum i en la taula, hi ha una escalada de conducta, similar per sexe i progressiva, concretament a partir dels 15 anys es comencen a experimentar una important varietat de pràctiques sexuals. L'oportunitat educativa i la vertadera funció preventiva i de millora de l'experiència personal (evitar les experiències sexuals forçades, la violència i les conductes de risc, controlar les ITS, introduir la presència d'emocions positives...), justifiquen que es pensi en l'EAS abans dels 15 anys, sense cap dubte.

Com hem vist, hi ha un nivell de relacions significatives (sexuals i emocionals) important. Per tal de comprovar el nivell de formació i la consciència de prevenció amb què s'enfronten a les relacions, a la mostra d'adolescents de 14 i més anys, se'ls han demanat una sèrie de qüestions clau. La primera qüestió que es considerava rellevant es refereix als embarassos i les ITS (taula 6). Segons Espasa i

**Taula 6. Creus que a la primera relació sexual hi ha risc d'embaràs o de contraure infeccions?
(Pregunta que només contesten amb 14 o més anys) EDATS**

		Grup d'edat		
		14-15	16 o més	Total
Sí	Nre.	175	159	334
	%	59,10%	69,70%	63,70%
No	Nre.	63	48	111
	%	21,30%	21,10%	21,20%
No ho sé	Nre.	58	21	79
	%	19,60%	9,20%	15,10%
TOTAL	Nre.	296	228	524
	%	100,00%	100,00%	100,00%
Chi quadrat de Pearson			2,263	
Significació (bilateral)			0,323	

Morales (2020, p. 31), les i els adolescents espanyols porten a terme un nombre ampli de comportaments sexuals de risc, per aquest motiu són especialment vulnerables a contraure ITS i embarassos no planificats. La majoria d'adolescents de Calvià estan informats correctament, ja que un 63,7 % considera que sí hi ha risc, des de la primera relació sexual, d'embaràs o ITS. El més preocupant és que un 36,3 % o creu que no hi ha risc o no ho sap. Són més conscients del risc el jovent més gran (69,7 %), tot i que no hi ha un patró diferenciat per edat estadísticament significatiu.

D'acord amb Espasa i Morales (2020), el coneixement és un precursor del comportament menys arriscat. Per tant, és esperable que adolescents amb major coneixement sobre ITS i la seva transmissió, així com sobre els processos que comporta un embaràs, tinguin una actitud més favora-

ble cap a l'ús del preservatiu i major capacitat d'evitar els problemes. Per tant, l'estratègia educativa basada en la transmissió d'informació adequada és un component indispensable per prevenir conductes de risc.

No obstant això, encara que la informació afavoreix evitar el risc sexual, no és suficient per si sola per prevenir conductes sexuals de risc (Romero [et al.], 2011). És fonamental desenvolupar les actituds protectores de la pròpia salut i desenvolupar la percepció del risc, entenent el risc com un enemic de les emocions positives.

La pressió d'altres persones és un dels fenòmens més negatius en les relacions interpersonals, en especial quan tenen a veure amb la conducta sexual. Les dades més recents sobre la incidència a Espanya (Fernández-Fuertes, Carcedo, Orgaz i Fuertes, 2018), parlen que aproximadament un 43 % d'adolescents (48,1 % homes

i 37,6 % dones) admet haver utilitzat estratègies per forçar la llibertat sexual d'una altra persona, d'un o una igual, en almenys una ocasió (pressió verbal, força física, amenaces, aprofitar-se que la persona estava sota els efectes de l'alcohol i altres drogues, etc.). Cal puntualitzar que la major part de les agressions sexuals solen tenir una gravetat que, suposadament, és mitjana-baixa (besar o tocar sexualment la parella sense consentiment) i que les agressions més extremes com, per exemple, forçar la parella a mantenir relacions sexuals, tendeixen a ser poc freqüents (Krahe [et al.], 2015).

Pel que fa a la mostra d'alumnat adolescent de Calvià (taula 7), les autodeclaracions moderen molt les xifres tan elevades citades en els estudis estatals. Un 13,7 % de l'alumnat reconeix que s'ha sentit pressionat a mantenir relacions sexuals. Encara que no hi ha un patró diferenciat per edats, hi ha un cert increment de la pressió entre les persones de major edat (16 i més anys). Curiosament, totes les persones que no contesten tenen 14 o 15 anys (11,8 % d'aquest grup d'edat). No es pot interpretar completament com a ocultació d'experiències de pressió, però segurament una part ho és.

Taula 7. Algun cop t'has sentit pressionada o pressionat per mantenir relacions sexuals? (Pregunta que només contesten amb 14 o més anys) EDATS

		Grup d'edat		
		14-15	16 o més	Total
Sí	Nre.	35	37	72
	%	11,80%	16,20%	13,70%
No	Nre.	226	191	417
	%	76,40%	83,80%	79,60%
No contesta	Nre.	35	0,000	35
	%	11,80%	0,00%	6,70%
TOTAL	Nre.	296	228	524
	%	100,00%	100,00%	100,00%
Chi quadrat de Pearson			0,770	
Significació (bilateral)			0,380	

A l'inici de l'adolescència es produeix un trànsit entre, com ja s'ha dit abans, la masturbació infantil, que es caracteritza per ser egocèntrica i autoeròtica, és a dir, centrada en sensacions de plaer intrínseques a l'individu mateix, i l'adolescent (primera expressió de la masturbació adulta) on es produeix una projecció clara cap a l'exterior, basada en imatges sexuals, d'altres persones o d'actes sexuals. En l'adolescència, la masturbació és l'expressió del desig, tot i que hi ha diferències evolutives entre els dos sexes, és la conducta sexual més freqüent i no hauria de ser culpabilitzat cap adolescent per la seva pràctica (Haus, Thompson, 2020). El 58,4 % del conjunt de la mostra reconeix que es masturba habitualment; però, és a partir dels 14 anys quan s'instaura com a comportament freqüent; de fet, hi ha un patró diferenciat per edats molt significatiu (chi quadrat = 19,002; $p < 0,05$).

En qualsevol cas, el desenvolupament de l'experiència i maduració sexual no és paral·lel entre els adolescents i les adolescents. En aquest cas concret de l'experiència sexual, la major part dels estudis indiquen que les dones inicien la masturbació adolescent una mica més tard i amb menys freqüència que els homes que ho fan abans i

amb més freqüència (Rodríguez i Traverso, 2012). En aquest sentit les dades aportades en aquest estudi confirmen aquesta afirmació de manera que el 96,1 % dels adolescents s'han masturbat alguna vegada, davant el 35,6 % de les dones d'aquestes edats.

Es podria pensar que s'ha ocultat aquesta conducta, però entre els adolescents enquestats, la masturbació no es considerada una conducta negativa, per la qual s'hagin de sentir culpables. Un 94,1 % contesten en aquest sentit.

Un dels temes que és més rellevant, en el procés maduratiu en aquestes edats, és el respecte de la diferència, l'acceptació de la diferència. L'estudi dels estereotips vinculats a les orientacions sexuals alternatives entra dins d'aquesta temàtica més ampla. La formació en EAS i la maduració reflexiva, pel que fa a l'acceptació de la diferència, és també necessària si s'estudien les situacions d'agressió física vinculades a l'orientació sexual i/o la identitat sexual. Es pot fer un resum d'aquestes conductes d'agressió, establint com a molt consistent la presència d'entre un 6 i un 15 % d'alumnat adolescent que ha estat víctima regular d'agressions, mentre que entre un 5 i un 10 % han participat activament en les agressions (taula 8):

Taula 8. Modalitats d'agressió en relació amb l'orientació sexual i/o la identitat de gènere

Quadre resum	Percentatge de persones implicades, segons els rols dominants		
	Víctimes	Agressores	Defensores
AGRESSIÓ FÍSICA	5,50%	3,00%	13,90%
AMENACES	7,60%	2,40%	15,70%
INSULTS	11,00%	7,60%	25,60%
BURLES, ACUDITS	12,50%	6,30%	23,00%
COMENTARIS NEGATIUS	14,90%	6,90%	24,50%

Cal recordar que les opcions no són excloents en les taules originals, tot i que en el quadre resum sí s'estableixen els percentatges de manera excloent. Com es pot comprovar en aquest resum, hi ha un increment progressiu de les víctimes i dels defensors. Les conductes d'agressió considerades com a més greus (violència física i amenaces), tenen un nivell de reconeixement de les conductes d'agressió bastant reduïdes.

5.2. Posicionaments bàsics de l'alumnat

A continuació es confronta l'alumnat enquestat amb una sèrie de frases que intenten captar les creences, opinions i actituds més rellevants, pel que fa al conjunt de temes objecte d'estudi, sempre relatives a les relacions interpersonals.

La primera qüestió incideix directament sobre el consentiment en les relacions sexuals (taules 9a i 9b).

Se'ls pregunta sobre la necessitat de l'acord entre les persones implicades en una relació. El 96,2 %, sense diferències per edat o sexe, estan d'acord en què és necessari l'acord. Incomprendiblement, 3 persones identificades amb altres opcions de gènere, creuen que el consentiment no és necessari.

La segona qüestió (taules 9a i 9b) es refereix a l'acceptació de les discussions en les parelles. La interpretació dominant d'aquesta qüestió és positiva. Es vol confrontar l'alumnat amb les situacions de discrepància en les opinions i eleccions, normals a les relacions i que poden implicar discussions. La gran majoria, un 94,5 %, sense diferències per edat ni per sexe, consideren normal la presència de discussions, és a dir, almenys en part no tenen una visió il·lusòria de les relacions de parella, però probablement aquest resultat també informa de l'experiència familiar de discussions entre les figures parentals.

Taula 9.a. Què opines sobre les qüestions següents? EDAT

		Grup d'edat			Total	Chi quad.	Signific. (bilat)
		12-13	14-15	16 o més			
Creus que hi han d'estar d'acord les persones implicades, abans d'iniciar una relació sexual?	SÍ	128	281	222	631	1,817	0,403
	%	97,00%	94,90%	97,40%	96,20%		
Creus que és normal que les parelles tinguin discussions?	SÍ	123	285	212	620	3,27	0,195
	%	93,20%	96,30%	93,00%	94,50%		
TOTAL	Nre.	132	296	228	656		
	%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%		

Taula 9.b. Què opines sobre les qüestions següents? GÈNERE

		Amb quin gènere t'identifiques?				Total	Chi quad.	Signific. (bilat)
		Masculí	Femení	Altres				
Creus que hi han d'estar d'acord les persones implicades, abans d'iniciar una relació sexual?	Sí	305	323	3	631	39,195	0,000	
	%	95,60%	97,60%	50,00%	96,20%			
Creus que és normal que les parelles tinguin discussions?	Sí	301	315	4	620	9,257	0,010	
	%	94,40%	95,20%	66,70%	94,50%			
TOTAL	Nre.	319	331	6	656			
	%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%			

Per precisar més aquests dos resultats (consentiment i realisme), s'ha demanat escalada, amb cinc opcions ordenades, la valoració de la gelosia en les parelles (taula 10a). En aquestes edats, en l'adolescència, els sentiments associats a la relació de parella són d'experimentació, d'amor i de lleialtat, però també de dubte i gelosia, i és habitual que una part dels adolescents i de les adolescents se centri en les pròpies necessitats i desitjos, sent menys sensibles a les necessitats de l'altre (Tomlinson [et al.], 2018). Per a algunes persones, en situacions extremes però no infreqüents, aquesta situació pot generar alguns problemes, incloent la possibilitat de conductes de vigilància i d'assetjament, així com conductes destructives cap als altres

o cap a si mateixos (Fisher [et al.], 2016). Per aquest motiu, la gelosia és un indicador de dificultats.

Un 60,0 % considera poc o gens normal la gelosia en les parelles, sense diferència per edats: només baixa un poc entre els 14-15 anys (55,8 % gens o poc normal). No hi ha un patró diferenciat d'avaluació de la gelosia a les parelles (chi quadrat = 11,442; $p = 0,178$). Comparant amb les dades de l'alumnat d'educació primària, ara el rebuig de la gelosia és clarament molt superior, correctament interpretada com una de les degradacions de les relacions emocionalment significatives. Malgrat aquests bons resultats, un 39,8 % considera la gelosia com a normal, bastant normal o molt normal.

Taula 10.a. En quin grau creus que la gelosia és normal en una relació de parella? EDATS

		Grup d'edat		
		12-13	14-15	16 o més
Gens normal	Nre.	22	50	36
	%	16,70%	16,90%	15,80%
Una mica normal	Nre.	60	115	111
	%	45,50%	38,90%	48,70%
Normal	Nre.	31	98	58
	%	23,50%	33,10%	25,40%
Bastant normal	Nre.	10	17	17
	%	7,60%	5,70%	7,50%
Molt normal	Nre.	9	15	6
	%	6,80%	5,10%	2,60%
Ns/Nc	Nre.	0,000	1	0,000
	%	0,00%	0,30%	0,00%
Nre.		132	296	228
%		100	100	100
Chi quadrat de Pearson			11,442	
Significació (bilateral)			0,178	

Pel que fa a l'anàlisi per sexe (taula 10b), el rebuig és més radical en el cas de les adolescents, amb un 69,5 % que consideren que no és ni gens ni una mica normal, per un 50,8 % dels adolescents. És a dir, una diferència important i significativa estadísticament (chi quadrat = 38,679; $p < 0,05$). Aquest patró diferenciat per sexe permet confirmar una comprensió millor dels perills de l'amor romàntic per part de les adolescents, en el sentit que s'ha comentat abans: conductes de vigilància i d'assetjament (Ballesteros [et al.], 2019; Romero, 2013).

El que genera més inquietud entre professionals i expertes en igualtat o EAS, és que, amb freqüència, les acti-

tuds i conductes de control no es perceben com a negatives entre adolescents dels dos sexes. Aquestes actituds són més freqüents, com s'ha vist, i més preocupants entre els adolescents. Hi ha adolescents que no identifiquen la violència de gènere en la parella si no hi ha lesions físiques, i, en ocasions, no consideren la gelosia i el control com a negatives, de tal manera que la desenvolupen com a mostra del que és enamorar-se. Aquesta actitud és molt tòxica i s'ha de prevenir, per tal d'aconseguir, en aquestes persones, una relació més saludable amb elles mateixes i amb les seves parelles.

Per poder estudiar més a fons les creences i actituds bàsiques de l'alum-

Taula 10.b. En quin grau creus que la gelosia és normal en una relació de parella? GÈNERE

		Amb quin gènere t'identifiques?		
		Masculí	Femení	Altres
Gens normal	Nre.	51	56	1
	%	16,00%	16,90%	16,70%
Una mica normal	Nre.	111	174	1
	%	34,80%	52,60%	16,70%
Normal	Nre.	110	75	2
	%	34,50%	22,70%	33,30%
Bastant normal	Nre.	29	15	0,000
	%	9,10%	4,50%	0,00%
Molt normal	Nre.	17	11	2
	%	5,30%	3,30%	33,30%
Ns/Nc	Nre.	1	0,000	0,000
	%	0,30%	0,00%	0,00%
Nre.		319	331	6
%		100	100	100
Chi quadrat de Pearson			38,679	
Significació (bilateral)			0,000	

nat adolescent, se'ls ha confrontat amb una sèrie d'actituds que ajuden a esbrinar els posicionaments (taula 11a i 11b). La gran majoria ofereixen respostes molt correctes, però n'hi ha entre un 10 % i un 15 % que mostren en ocasions els estereotips convencionals més tòxics. Comencem per algunes de les creences protectores i que faciliten relacions de parella saludables:

- Respecte mutu (95,0 % a favor).
- Compartir gustos comuns i activitats en comú (70,70 % a favor).

Com es pot observar, hi ha un acord important sobre qüestions raonables. Però, es poden observar pa-

trons diferenciats per edats ($p < 0,05$), en especial per les respostes del grup de 14-15 anys.

Pel que fa a les més negatives, també hi ha acords consistents en contra:

- Gelosia (ha de ser present en la parella) (25,80 %).
- Saber on és la teva parella en tot moment (6,40 %).

En aquest darrer cas, l'opinió sobre les conductes de control és clarament contrària i consistent en totes les edats, per tant, no hi ha un patró diferenciat per edats (chi quadrat = 3,907; $p > 0,05$).

Taula 11.a. Creus que les característiques següents han de ser presents en una relació de parella? EDAT

		Grup d'edat			Total	Chi quad.	Signific. (bilat)
		12-13	14-15	16 o més			
Respecte mutu	Nre.	127	272	224	623	21,711	0,000
	%	96,20%	91,90%	98,20%	95,00%		
Contar-s'ho tot	Nre.	89	177	145	411	14,183	0,007
	%	67,40%	59,80%	63,60%	62,70%		
Gelosia	Nre.	37	91	41	169	24,574	0,000
	%	28,00%	30,70%	18,00%	25,80%		
Saber on és la teva parella en tot moment	Nre.	12	18	12	42	3,907	0,419
	%	9,10%	6,10%	5,30%	6,40%		
Compartir gustos comuns i activitats en comú	Nre.	98	206	160	464	15,246	0,004
	%	74,20%	69,60%	70,20%	70,70%		
TOTAL	Nre.	132	296	228	656		
	%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%		

Quan es fa l'anàlisi per sexe, s'observen patrons diferenciats significatius. Són preocupants les opinions sexistes dels adolescents en dues creences negatives:

- Gelosia (ha de ser present en la parella). A favor el 32,6 % dels

adolescents, mentre només hi està el 19,0 % de les adolescents. (Chi quadrat = 16,647; $p < 0,05$)

- Saber on és la teva parella en tot moment. A favor el 8,2 % dels adolescents, mentre només hi està el 3,9 % de les adolescents. (Chi quadrat = 26,453; $p < 0,05$)

Taula 11.b. Creus que les següents característiques han d'estar presents a una relació de parella? GÈNERE

		Amb quin gènere t'identifiques?				Chi quad.	Signific. (bilat)
		Masculí	Femení	Altres	Total		
Respecte mutu	Nre.	302	316	5	623	8,683	0,070
	%	94,70%	95,50%	83,30%	95,00%		
Contar-s'ho tot	Nre.	209	197	5	411	3,778	0,437
	%	65,50%	59,50%	83,30%	62,70%		
Gelosia	Nre.	104	63	2	169	16,647	0,002
	%	32,60%	19,00%	33,30%	25,80%		
Saber on és la teva parella en tot moment	Nre.	26	13	3	42	26,453	0,000
	%	8,20%	3,90%	50,00%	6,40%		
Compartir gustos comuns i activitats en comú	Nre.	222	237	5	464	1,162	0,884
	%	69,60%	71,60%	83,30%	70,70%		
TOTAL	Nre.	319	331	6	656		
	%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%		

Com es pot veure, lluny de ser una qüestió superada, algunes de les creences tòxiques també són presents entre l'alumnat adolescent. Apareixen, en ocasions, disfressades dels mites de l'amor romàntic, que justifiquen que el control és normal fins a cert límit, que si se sent gelosia és per-

què hi ha amor. El discurs que transmeten els mitjans de comunicació, la publicitat i una part de les cançons i pel·lícules que escolten i veuen una part important d'adolescents juga un paper fonamental.

En qualsevol cas, no es pot oblidar que els pares i les mares són un mo-

del important per als fills i les filles del què és o pot ser una relació de parella, aquesta influència no comença a l'adolescència, sinó des de la primera infància. Els adolescents presten atenció als aspectes positius i negatius, van integrant com els seus progenitors resolen els conflictes de parella, en el tipus de discussions, en les mostres d'afecte, expressions de sentiments, en els rols que exerceix cada un, etc. Al final, el model de parella que han observat dels seus pares i mares més les experiències viscudes condicionaran i marcaran les seves futures relacions de parella.

Una de les conductes on s'observa la consistència de les actituds sexistes és la relacionada amb les imatges sexualitzades. La presència d'aquestes imatges és molt comuna, encara més a partir de la nova pornografia (Ballester [et al.], 2019). La producció d'imatges de contingut sexual explícit

s'ha convertit en un dels productes característics d'adolescents. Ara, amb els mòbils, la producció ràpida i sense intermediaris, així com la facilitat de comunicació, ha fet que aquestes imatges siguin freqüents als mòbils de molts i moltes adolescents.

S'ha demanat per l'actitud davant d'aquestes imatges, en especial de les de producció pròpia: què fan si els arriba una foto de caràcter sexual d'una persona que no és qui te l'envia. Pel que fa a les actituds per edats, hi ha una clara diferència (taula 12): l'alumnat més jove té una actitud més protectora, un 64,4 % dels de 12 i 13 anys avisaria a la persona que surt a la fotografia i l'esborraria, mentre aquesta mateixa actitud només la compartiria el 53,5 % de les persones de 16 i més anys. Per tant, quasi un 11 % manco. El patró diferenciat és significatiu (chi quadrat = 22,036; $p < 0,05$).

Taula 12. Què faries si t'arriba una foto de caràcter sexual d'una persona que no és qui te l'envia? EDAT

		Grup d'edat		
		12-13	14-15	16 o més
L'esborraria	Nre.	45	77	74
	%	34,10%	26,00%	32,50%
L'enviaria als meus amics i amigues perquè la mirassin	Nre.	2	5	3
	%	1,50%	1,70%	1,30%
Avisaria la persona que surt a la fotografia i l'esborraria	Nre.	85	182	122
	%	64,40%	61,50%	53,50%
Altres	Nre.	0,000	31	29
	%	0,00%	10,50%	12,70%
No contesta	Nre.	0,000	1	0,000
	%	0,00%	0,30%	0,00%
TOTAL	Nre.	132	296	228
	%	100,00%	100,00%	100,00%
Chi quadrat de Pearson		22,036		
Significació (bilateral)		0,005		

Al llarg dels darrers anys, amb l'increment de la presència de la pornografia, les imatges sexualment explícites han augmentat la presència, però no és necessari que les imatges siguin d'una gran càrrega sexual. La nuesa, ja sigui parcial o total –ensenyar aquelles parts del cos considerades un tabú social, com els pits, el sexe o el cul–, és pràcticament inexistent a xarxes socials com Instagram o TikTok; però es tendeix a la insinuació (Tortajada i Araüna, 2014).

En els casos en què la imatge és explícita, normalment circula exclusivament per canals de comunicació (WhatsApp i similars), responent a patrons de sexualització o codis pornogràfics.

En un cas i l'altre, les imatges es construeixen amb una ritualització de la subordinació que també seria preocupant (Ballester [et al.], 2015).

La consciència de gènere d'aquestes conseqüències negatives de la circulació d'imatges sexualment explícites, en un nivell insinuant o obertament sexual, és clara a les dades. Un 66,8 % de les adolescents avisaria la persona que surt a la fotografia i l'esborraria, mentre això mateix ho faria un 51,7 % dels adolescents. La conducta més negativa, vinculada a una actitud negativa, declarant que l'enviaria als seus amics i amigues perquè la miressin, només és declarada per un 2,5 % dels adolescents i un 0,6 % de les adolescents. Les actituds, en general, semblen positives, encara que més protectores per part de les adolescents, amb un patró significativament diferent (chi quadrat = 25,181; $p < 0,05$).

En l'adolescència bona part de la conducta s'explica per la necessitat i el desig d'experimentar, però també per la construcció de les relacions d'amistat i afecte. Una conseqüència de la valoració del compromís en la relació és que les persones amb valoració menor del compromís poden experimentar que eviten més el vincle afectiu, potser per haver experimentat el vincle afectiu segur com a inaccessible. Aquestes persones poden desactivar el vincle afectiu com a opció per minimitzar la importància de les necessitats de compromís, senten prevenció o por del rebuig i eviten implicar-se massa en una relació. D'aquesta manera, aquestes persones amb més probabilitat tindran relacions de parella sense comprometre's, mantenint-se a certa distància.

Com que una de les claus interpretatives de les relacions és el sexe, s'ha preguntat pel nivell de coneixement dels anticonceptius. La majoria (87,2 %) ha respost que els coneix. Almenys la percepció del coneixement és bona. Només un 9 % creu que no en té aquest coneixement.

La diferència per sexe és significativa, amb un major coneixement per part de les adolescents (91,5 %) que dels adolescents (83,7 %) (chi quadrat = 25,267; $p < 0,05$). No cal recordar que les conseqüències d'un ús incorrecte o de no usar anticonceptius pot ser diferent per a unes i altres.

El preservatiu és un dels anticonceptius més fiables, si es fa servir correctament, a més d'aportar protecció front les ITS. Quan s'ha demanat per aquesta qüestió: la protecció que aporta el preservatiu, el 55,0 % ha contestat que no protegeix com-

pletament. La por d'un ús incorrecte o la prevenció augmentada davant embarassos pot explicar aquesta resposta majoritària. També en aquesta qüestió s'observa una diferència per gènere: ells hi confien més (48,0 %) que elles (40,8 %). Amb l'increment nou de les ITS, en els últims anys, el preservatiu adquireix una gran importància, perquè apareix com el recurs més eficaç per a la prevenció. A més, el preservatiu és fàcil d'aconseguir

(és barat, no necessita recepta, es pot comprar en grans superfícies...). És per aquest motiu que altres mètodes anticonceptius han estat considerats en un segon lloc davant del preservatiu, sobretot en la població d'adolescents que s'inicien en l'activitat sexual. Quan s'ha preguntat directament per aquesta qüestió (taula 13), el 67,4 % s'ha centrat en el preservatiu, amb un patró diferencial per gènere (chi quadrat = 56,963, $p < 0,05$).

Taula 13. En cas que tinguessis parella habitual (més de dos mesos, per exemple) creus que és adequat utilitzar... (Pregunta que només contesten amb 14 o més anys) GÈNERE

		Amb quin gènere t'identifiques?		
		Masculí	Femení	Altres
La píndola	Nre.	20	62	1
	%	8,10%	22,50%	33,30%
El preservatiu	Nre.	184	169	0,000
	%	74,80%	61,50%	0,00%
Mètodes invasius (per exemple, el DIU)	Nre.	5	10	0,000
	%	2,00%	3,60%	0,00%
Altres (marxa enrere)	Nre.	4	6	2
	%	1,60%	2,20%	66,70%
Cap	Nre.	14	5	0,000
	%	5,70%	1,80%	0,00%
Ns/Nc	Nre.	19	23	0,000
	%	7,70%	8,40%	0,00%
Nre.		246	275	3
%		100,00%	100,00%	100,00%
Chi quadrat de Pearson			56,963	
Significació (bilateral)			0,000	

La gran majoria d'adolescents reconeix que el preservatiu és una bona mesura de protecció (73,5 %), que protegeix d'embarassos (58,2 %) i de la majoria de les infeccions (71,5 %). Només li troben inconvenients un percentatge reduït d'adolescents: un 17,1 % considera que és car, mentre un 4,4 % diu que «talla el rotllo». Com es pot observar, la majoria de les valoracions són positives.

Per tal de poder determinar la importància de les persones properes, com a figures de confiança amb les quals parlar de sexualitat, s'ha demanat amb qui parlen d'aquestes qüestions (taula 14).

S'han considerat vuit perfils: la família, les amistats, el professorat, els educadors i educadores, els entrenadors i entrenadores, gent de les xarxes socials i persones desconegudes. Es confirma

com a aquestes edats de l'adolescència les figures parentals han perdut bona part de la seva capacitat d'influència (taula 47), però encara la família és un context de confiança, el segon en importància, per a un 45,1 %. El primer context de confiança són les amistats, ho són per al 85,7 % i hi ha una diferència clara amb la resta d'opcions aportades.

De la resta d'opcions només es pot destacar la parella, important per a un 29,6 % d'adolescents. Cal tenir present que tothom té família (o figures parentals substitutives) i té amistats (un percentatge molt elevat), però les parelles només són habituals per a una tercera part de la mostra, de tal manera que es pot concloure que quan hi ha parella, aquest també és el context de màxima confiança.

Taula 14. Amb qui xerres dels temes de sexualitat? GÈNERE

	Amb quin gènere t'identifiques?				Total	Chi quad.	Signific. (bilat)
	Masculí	Femení	Altres				
Família	Nre.	147	149	0,000	296	5,053	0,080
	%	46,10%	45,00%	0,00%	45,10%		
Amistats	Nre.	266	293	3	562	9,764	0,008
	%	83,40%	88,50%	50,00%	85,70%		
Professorat	Nre.	26	30	0,000	56	0,739	0,691
	%	8,20%	9,10%	0,00%	8,50%		
Parella	Nre.	88	105	1	194	1,818	0,403
	%	27,60%	31,70%	16,70%	29,60%		
Educadores o educadors	Nre.	29	41	0,000	70	2,574	0,276
	%	9,10%	12,40%	0,00%	10,70%		
Entrenadores o entrenadors	Nre.	27	14	0,000	41	5,374	0,068
	%	8,50%	4,20%	0,00%	6,30%		
Xarxes socials	Nre.	32	28	0,000	60	1,093	0,013
	%	10,00%	8,50%	0,00%	9,10%		
Persones desconegudes a Internet	Nre.	3	3	0,000	6	0,058	0,971
	%	0,90%	0,90%	0,00%	0,90%		
Ningú	Nre.	29	19	3	51	17,602	0,000
	%	9,10%	5,70%	50,00%	7,80%		

L'anàlisi de les diferències per sexe només mostren significació pel que fa a les amistats, és significativament més importants per a les adolescents (88,5 %) que per als adolescents (83,5 %) (chi quadrat = 9,764; $p < 0,05$). En qualsevol cas, aquesta diferència no posa en dubte que les amistats són el principal context de confiança i d'elaboració de l'experiència sexual per a adolescents.

Al marge de les amistats, la família i les parelles, les dades relatives a altres opcions són tan poc rellevants que no s'hi poden considerar. Només els educadors i educadores passen del 10 % de freqüència (10,7 %), de tal manera que encara s'han de generar el context de confiança i seguretat per aconseguir que el professorat, també els educadors i educadores, guanyin rellevància en l'educació afectiva i sexual.

Internet i les xarxes socials s'han convertit en els mitjans més influents per a la construcció de l'imaginari se-

xual; sense control, entrant en la intimitat dels infants i adolescents sense considerar les etapes de desenvolupament maduratiu, sense una informació científica, eliminant la capacitat de les famílies i el sistema educatiu per educar des de la responsabilitat, l'afectivitat, el respecte i la consideració de les conseqüències de les pràctiques sexuals; es generen i fomenten pràctiques d'assetjament, violació de la intimitat de les persones, com el ciberassetjament escolar, el sexting i altres (Ballester [et al.], 2019). La pornografia té per als adolescents tres motivacions fonamentals: aporta un suposat coneixement de les relacions sexuals, serveix com a orientació de conducta (què s'ha de fer) i estimula la masturbació (Prause, 2019). Totes aquestes qüestions combinades converteixen la nova pornografia, la pornografia a Internet, en un factor clau per entendre la sexualitat adolescent, de manera destacada en el cas dels adolescents i encara no tant en les adolescents.

Taula 15. Has consumit pornografia? EDAT

		Grup d'edat			
		12-13	14-15	16 o més	Total
Sí	Nre.	59	170	141	370
	%	44,70%	57,40%	61,80%	56,4%
No	Nre.	73	122	87	282
	%	55,30%	41,20%	38,20%	43,0%
No contesta	Nre.	0,000	4	0,000	3
	%	0,00%	1,40%	0,00%	0,5%
TOTAL	Nre.	132	296	228	656
	%	100,00%	100,00%	100,00%	100,0%
Chi quadrat de Pearson					10,478
Significació (bilateral)					0,005

Taula 16. Has consumit pornografia? GÈNERE

Amb quin gènere t'identifiques?				
	Masculí	Femení	Altres	Total
Nre.	263	103	4	370
%	82,40%	31,10%	66,70%	56,4%
Nre.	54	226	2	282
%	16,90%	68,30%	33,30%	43,0%
Nre.	2	2	0,000	3
%	0,60%	0,60%	0,00%	0,5%
Nre.	319	331	6	656
%	100,00%	100,00%	100,00%	100,0%
Chi quadrat de Pearson	175,771			
Significació (bilateral)	0,000			

A la pregunta directa sobre el consum de pornografia (taula 15), el 56,4 % de tota la mostra confirma que sí n'ha consumida. Hi ha una clara diferència per edats, amb un increment progressiu, des del 44,7 % entre els més joves (12-13 anys) fins al 61,8 % entre els majors (61,8 %). El patró diferencial per edats és significatiu (chi quadrat = 10,478; $p < 0,05$).

El consum no es produeix de la mateixa manera en cada sexe. S'han identificat diferències significatives a diverses investigacions recents (Ballester [et al.], 2019; Boira, 2018). L'anàlisi a la mostra de Calvià confirma les dades de referència (taula 16). Hi ha una diferència important en el consum: el 82,4 % dels adolescents la freqüenten, mentre només ho fa el 31,1 % de les adolescents. El patró diferencial per sexe és significatiu (chi quadrat = 175,771; $p < 0,05$). Es

podria pensar que en un tema com aquest es produirà major ocultació de conducta, per un efecte de desitjabilitat social, és a dir, de contestar el que tindrà major acceptabilitat social, però aquest efecte no ha tingut la més mínima influència, només un 0,5 % de la mostra deixa sense resposta aquesta qüestió.

Quan es demana, als que sí miren porno, si han après res mirant pornografia, d'acord amb les motivacions que es destacaven abans, un 53,5 % diuen que sí han après amb la pornografia. Aquí també s'observa una diferència clara de gènere: un 62,0 % dels adolescents, front al 32,0 % de les adolescents, contesten afirmativament. El patró diferencial per sexe és significatiu (chi quadrat = 29,901; $p < 0,05$). És a dir, els propis adolescents consideren que la pornografia és un dels seus «educadors» sexuals significatius.

5.3. Conclusions de l'estudi

Els resultats, tal com s'ha vist, són molt diversos, donant resposta als tres reptes plantejats. Entre els quals s'informarà dels següents:

1. Forma part de l'experiència de l'adolescència el descobriment de les emocions, els afectes i la sexualitat.
2. L'alumnat de Calvià ha expressat les seves necessitats, inquietuds i dubtes. També han explicat les seves experiències, positives i negatives.
3. Hi ha factors deseducadors, al llarg dels processos maduratsius, com la pornografia i altres. Són presents a la realitat de l'alumnat de Calvià.
4. S'observa la presència d'un biaix de gènere entre les opcions valoratives, incloent opinions i estereotips que mereixen la reflexió educativa.
5. El nivell d'experiència sexual, a l'adolescència, inclou pràctiques de tot tipus, des d'experiències afectives i sexuals satisfactòries i adequades a les edats, fins a d'altres de cert risc, que s'han de prevenir.
6. La comunicació amb les mares és molt important en la primera adolescència, però a partir dels 13-14 anys perd importància a favor d'altres que arriben a ser dominants: els iguals i altres influències externes (no educatives).
7. Entre l'alumnat ha millorat la presència de l'EAS, però encara ha de millorar en intensitat i capacitat educativa.

6. Programa EAS municipal de Calvià

A partir d'aquesta anàlisi, que detecta les mancances i millores que serien necessàries, l'Ajuntament de Calvià posarà en marxa a partir del curs vinent, el I Programa Municipal d'Educació Afectiva i Sexual (2021 - 2025). Els objectius seran els següents:

- Fomentar l'autoconeixement del cos i la sexualitat, especialment de les dones.
- Potenciar l'afectivitat i el bon tracte en les relacions interpersonals.
- Fomentar una sexualitat ètica i satisfactòria basada en la igualtat, el respecte i la responsabilitat.
- Prevenir les violències masclistes i millorar l'atenció a les víctimes.
- Promoure el respecte per la diversitat sexual.
- Vetllar per la salut sexual i reproductiva de la ciutadania del municipi, especialment de les dones.
- Impulsar la participació de la ciutadania i les persones professionals com a agents de coeducació en matèria d'EAS.

Seguint les línies marcades pels objectius generals d'aquest Programa, s'estableixen nou eixos d'actuació: educació; formació i ocupació; sensibilització ciutadana; salut; oci i temps lliure; comerç, turisme i transport; seguretat i protecció civil; corporació municipal i comunicació.

Cada eix està conformat per una o diverses àrees amb uns objectius específics que es materialitzen en mesures concretes.

Dins l'eix d'educació, una de les mesures més ambicioses i completes és l'elaboració d'un projecte pilot en tots els centres d'educació infantil municipals, en quatre centres educatius d'educació infantil i primària i en els tres instituts d'educació secundària. A través de l'Institut Municipal d'Educació i Biblioteques (IMEB) i del Servei d'Intervenció Social, Infància i Gent Gran i liderat pel Servei d'Igualtat, es farà un taller trimestral, relacionat amb les temàtiques de cos, desig i afectivitat, i anirà destinat a les famílies, a l'alumnat i als equips de docents que hi participin, en aquest cas amb la col·laboració del CEP Calvià (centre de professorat de Calvià).

El contingut temàtic bàsic de cada bloc serà el següent:

1. El cos: coneixement del nostre cos, funcionament de cada una de les seves parts i necessitats, així com els canvis que es produeixen, els cànons de bellesa, els mites, la intimitat, els tabús, la menstruació, la sexualització i cosificació de les dones i nines, les malalties de transmissió sexual, els embarassos no planificats, l'explotació sexual, entre d'altres.

2. El desig: el consentiment i el desig, la curiositat i el gust per conèixer i experimentar, les sensacions agradables, la diversitat, l'atracció, l' enamorament, la pornografia, les alternatives a la masculinitat tòxica, les xarxes socials i altres relacionats.

3. L'afectivitat: els vincles i les necessitats afectives, l'amor, la comunicació, els sentiments, les habilitats socials, les emocions i la seva

gestió, la influència de les amistats i la pressió de grup, les relacions interpersonals a través de les xarxes socials, els estereotips de gènere, l'assertivitat i l'autoestima, els mites de l'amor romàntic i les relacions de bon tracte.

Els blocs s'han d'adaptar quant a contingut a l'etapa escolar en què es trobin l'alumnat i les famílies.

A més, es duran a terme altres activitats complementàries que oferiran altres departaments municipals, per implantar les 10 hores mínimes necessàries per a l'efectivitat de qualsevol programa d'educació sexual integral. El Servei d'Igualtat organitzarà uns claustres pedagògics a principi de curs per als centres educatius, per introduir l'EAS en els equips docents i, juntament amb les comissions de coeducació dels IES, coordinarà formacions als grups de joves feministes amb la finalitat que, durant el curs, puguin ser elles i ells mateixos qui promoguin xerrades, debats o presentacions als companys i companyes.

La Policia Local impartirà xerrades relacionades amb l'ús de les pantalles i les conseqüències d'alguns delictes relacionats amb la intimitat, la imatge i l'assetjament a través d'Internet. Des del programa de prevenció de les addiccions, es proposaran tallers en els quals es podran prevenir conductes derivades de la relació directa entre el consum i el gènere. A més, la Fundació RANA té un conveni amb el consistori mitjançant el qual durà a terme activitats relacionades amb la prevenció i detecció de l'abús sexual en la infància i en l'adolescència.

La ràdio municipal jugarà un paper important entrevistant protagonistes del projecte, mostrant a la societat la radiografia referent a l'EAS, complementària a l'estudi de 2020, de la comunitat educativa de Calvià.

A tot això, s'ha de sumar la feina diària que fan les agents de coeducació dins l'entorn, així com entre centres. La commemoració de dates clau com: el Dia Internacional per a l'Eliminació de les Violències envers les Dones, el novembre; el 8 de març, el Dia de les Dones; el 17 de maig contra la LGT-Blfòbia, entre d'altres, són clau per treballar temes relacionats amb l'educació sexual, però el més important i clau és la tasca de transversalitzar la coeducació en el currículum formal, en el real i en l'ocult.

L'Ajuntament de Calvià, en el seu compromís amb la coeducació i la igualtat entre dones i homes, s'adhereix a un model EAS que cerca el rigor científic i potencia actituds obertes i tolerants, defensant els drets sexuals i reproductius i reconeixent el paper de la sexualitat en el desenvolupament integral de les persones. Aquest model transmet una visió global i positiva de la sexualitat, fent possible el canvi d'actituds, valors i conductes cap a una sexualitat igualitària, ètica i saludable. Calvià aposta per una EAS integral, per tal d'aconseguir un municipi de bon tracte i lliure de violències masclistes.

Referències

- Aranguren, R. M.; Tomás, A.; Ordinas, M. (2017). «Amb tots els sentits»: Programa d'educació afectiva i sexual en l'àmbit educatiu. Consultat el 22 de novembre de 2020 https://www.caib.es/sites/salutsexual/ca/amb_tots_els_sentits/
- Ballester, L.; Sedano, S. (2020) Estudi sobre els coneixements i la percepció sobre l'educació afectiva i sexual i de prevenció de les violències masclistes al municipi de Calvià. Calvià, Illes Balears, Ajuntament de Calvià.
- Ballester, L.; Orte, C.; Red Jóvenes e Inclusión (2019). *Nueva pornografía y cambios en las relaciones interpersonales*. Barcelona: Octaedro.
- Ballester, L.; Orte, C.; Pozo, R. (2015). Estudio de la nueva pornografía y relación sexual en jóvenes. *ANDULI, Revista Andaluza de Ciencias Sociales* (13), 165 -178.
- Ballester, L.; Rosón, C.; Facal, T. (Coord.) (2020), *Pornografía y educación afectivosexual*. Barcelona, Octaedro.
- Ballester, L.; Rosón, C.; Facat, T (coords) (2020) *Pornografía y educación afectivosexual*. Barcelona. Octaedro Editorial
- Ballesteros, J. C.; Rubio, A.; Sanmartín, A.; Tudela, P. (2019). *Barómetro Juventud y Género 2019*. Madrid: Centre Reina Sofia sobre Adolescència i Joventut.
- Boira, S. (coord.) (2018). *Violencias, lenguaje y comportamiento*

- en redes en las relaciones de pareja de la juventud en Aragón. Saragossa: Institut Aragonès de la Joventut i Universitat de Saragossa.
- Carrión, J. R.; Blanco, C. I. T. (2012). «Conductas sexuales en adolescentes de 12 a 17 años de Andalucía». *Gaceta Sanitaria*, 26(6), 519-524.
 - Espada, J. P.; Morales, A. (2020). «Comportamientos sexuales en nuestros jóvenes: de la salud al riesgo». *Revista de Estudios de Juventud*, (123), 31-45.
 - Fernández-Fuertes, A. A.; Carcedo, R. J.; Orgaz, B.; Fuertes, A. (2018). «Sexual coercion perpetration and victimization: gender similarities and differences in adolescence». *Journal of interpersonal violence*, 33(16), 2467-2485.
 - Haus, K. R.; Thompson, A. E. (2020). «An examination of the sexual double standard pertaining to masturbation and the impact of assumed motives». *Sexuality & Culture*, 24(3), 809-834.
 - INJUVE (2008). *Sondeo de opinión. Conclusiones temáticas 1. Jóvenes, salud y sexualidad*. Madrid, Ministeri d'Igualtat, Injuve.
 - INJUVE (2017). Informe Juventud en España 2016. Recuperat de <http://www.injuve.es/sites/default/files/2017/24/publicaciones/informe-juventud-2016.pdf>
 - Krahé, B.; Berger, A.; Vanwesenbeeck, I.; Bianchi, G.; Chliaoutakis, J.; Fernández-Fuertes, A. A.; Fuertes, A.; Gaspar de Matos, M.; Haller, B.; Hellemans, S.; Izdebski, Z.; Kouta, C.; Meijnckens, D. ... Zygadlo, A. (2015). «Prevalence and correlates of young people's sexual aggression perpetration and victimisation in 10 European countries: a multi-level analysis». *Culture, Health & Sexuality*, 17(6), 682-699.
 - Lameiras, M.; Carrera, M. V.; Rodríguez, Y. (2016). «Caso abierto: la educación sexual en España, una asignatura pendiente». Gavidia, V.; Talavera, M.; Mayoral, O.; Garzón, A. (Eds.). (2016). *Proyecto COMSAL: los ocho ámbitos de la Educación para la Salud en la Escuela*. València, Tirant lo Blanch, p. 197-210.
 - Martínez, J. L. (2019). «Educación de la sexualidad: Estado actual y propuestas de futuro». *Revista de estudios de Juventud*, 123, p. 191-201.
 - OMS i BZgA (2010). Estándares de educación sexual en Europa. Oficina Regional per a Europa de l'Organització Mundial de la Salut i BZgA https://www.bzga-whocc.de/fileadmin/user_upload/Standards_for_sexuality_education_Spanish.pdf
 - Parrón, N.; Gelabert, N.; Sedano, S. (2020). «Programas de educación afectivosexual en España: una revisión sistemática». Ballesster, L.; Rosón, C.; Facal, T. (Coord.)

Pornografía y educación afectivo-sexual. Barcelona, Octaedro, p. 137-176.

- Prause, N. (2019). «Porn is for masturbation». *Archives of sexual behavior*, 48(8), 2271-2277.
- Rodríguez, J.; Traverso, C. I. (2012). «Conductas sexuales en adolescentes de 12 a 17 años de Andalucía». *Gaceta Sanitaria*, 26(6), 519-524.
- Romero, C. (2013). *Los sentimientos en la sexualidad de los adolescentes: la experiencia del enamoramiento*. Madrid: CSS.
- Romero, L. M.; Galbraith, J. S.; Wilson-Williams, L.; Gloppen, K. M. (2011). «HIV prevention among African American youth: How well have evidence-based interventions addressed key theoretical constructs?» *AIDS and Behavior*, 15(5), 976-991.
- Schofield, H. L. T.; Bierman, K. L.; Heinrichs, B.; Nix, R. L.; Conduct Problems Prevention Research Group (2008). «Predicting early sexual activity with behavior problems exhibited at school entry and in early adolescence». *Journal of abnormal child psychology*, 36(8), 1175-1188.
- Tomlinson, J., Aron, A., Hatfield, E. (2018). «Romantic Love», A: Vangelisti, A.; Perlman, D. (eds.) *The Cambridge Handbook of Personal Relationships*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 407-421.
- Tortajada, I.; Araüna, N. (2014). «Ser noia a l'era de les xarxes socials». *Anàlisi: quaderns de comunicació i cultura*, 50, 0117-129.

**30 anys després,
el temps no
passa, o sí.**

**PERE CORTADA OBRADOR
MARIA ANTICH BAUZÀ**

**ANUARI DE
LA JOVENTUT
DE LES ILLES
BALEARS
2021**

Anuari de la Joventut de les Illes Balears 2021

Aquest Anuari de la Joventut és una iniciativa i el resultat de la col·laboració entre la Conselleria d'Afers Socials i Esports a través de l'Institut Balear de la Joventut (IBJOVE), el Departament de Promoció Econòmica i Desenvolupament Local del Consell de Mallorca, a través de la Direcció Insular de Participació i Joventut, i la Universitat de les Illes Balears, concretament del Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES), membres del Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques. La iniciativa compta, a més, amb el suport de la Fundació Guillem Cifre de Colonya de la Caixa d'Estalvis de Pollença, «Colonya».

Coordinació:

Grup d'Investigació i formació educativa i social (representants: Dra. Belén Pascual Barrio i Dr. Josep Lluís Oliver Torelló).

Secretaria:

Grup d'Investigació i formació educativa i social (representant: Dra. Rosario Pozo Gordaliza).

Entitat assessora:

Consell de la Joventut de les Illes Balears (representant: Sr. Pau Roig Mas)

Comissió de seguiment:

Observatori de la Joventut de les Illes Balears (representants: Sra. Assumpta Mas Liñares i Sra. Rosa Maria Montalbán Gracia).

Institut Balear de la Joventut (representant: Sr. Sebastià Lliteres Lliteres).

Direcció Insular de Participació i Joventut del Consell de Mallorca (representants: Sr. Alejandro Segura Castelltort i Sra. Rosalia Benítez Gil).

Departament de Cultura, Educació, Joventut i Esports del Consell Insular de Menorca (representant: Sra. Núria Marquet Josa).

Departament d'Hisenda, Gestió Econòmica, Esports i Joventut del Consell Insular d'Eivissa (representant: Sr. Francesc Xavier Costa Garcia).

Conselleria de Joventut. Participació Ciutadana i Noves Tecnologies del Consell Insular de Formentera (representant: Sra. Mónica Rey Ferrer).

© de l'edició: Institut Balear de la Joventut (IBJOVE) de la Conselleria d'Afers Socials i Esports; Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES), Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques de la Universitat de les Illes Balears, i Departament de Desenvolupament Local del Consell de Mallorca, a través de la Direcció Insular de Joventut.

© de la foto de portada: Mónica González Saavedra, de la col·lecció *Lloa a l'expressió humana*, guanyadora del certamen de fotografia ArtJove 2021.

Disseny: Moiré

Producció editorial: Edicions Mic

ISSN: 2605-5139

Dipòsit legal: PM 1416-2018

El contingut dels articles és responsabilitat dels autors i autores. El seu parer no representa l'opinió de la Universitat de les Illes Balears, ni de l'Institut Balear de la Joventut de la Conselleria de Cultura, Participació i Esports, ni del Departament de Promoció Econòmica i Desenvolupament del Consell de Mallorca (Direcció Insular de Participació i Joventut). S'autoritza la reproducció total o parcial de l'obra, si se n'esmenta la font i l'autor o l'autora.

L'Anuari de la Joventut de les Illes Balears es pot consultar a les pàgines web de:

L'Observatori de la Joventut de les Illes Balears de l'IBJOVE: <<http://observatorijove.caib.es>>

Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social/UIB:

<<http://gifes.uib.cat/>>

Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques:

<<http://dpde.uib.cat/>>

Direcció Insular de Joventut del Consell de Mallorca: <<https://joventut.conselldemallorca.cat/>>

Fundació Guillem Cifre de Colonya: <<http://www.colonya.com/cms/estatico/bl/colonya/web/ca/lobra-social/index.html>>

Contacte:

Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques. Ed. Guillem Cifre de Colonya. Campus de la UIB. Ctra. de Valldemossa, km 7.5. 07122 Palma (Illes Balears).

Tel.: +34 971 17 30 85. <<http://gifes.uib.es/Location-and-Contact>>

Observatori de la Joventut de les Illes Balears. Institut Balear de la Joventut. C/ de l'Uruguai, s/n. 07010 Palma (Illes Balears). Tel.: +34 971178951. Contacte: observatorijove@ibjove.caib.es